

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LXII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL TIBERIU RUSTOIU

Colegiul editorial:

RADU ARDEVAN – Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca
DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
RADU BĂJENARU – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
NIKOLAUS BOROFFKA – Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
HORIA ION CIUGUDEAN – Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
FLORIAN MATEI-POPESCU – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
SORIN NEMETI – Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca
CHRISTOPHER F. E. PARE – Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz
ZENO KARL PINTER – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
CRISTIAN IOAN POPA – Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia
IOAN CAROL OPRİȘ – Universitatea București
EMANOIL PRIPON – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AUREL RUSTOIU – Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
CRISTIAN SCHUSTER – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
VOLKER WOLLMANN – Obrigheim

Colegiul de redacție:

RADU OTA – redactor-șef
SIDONIA PETRONELA OLEA – secretar de redacție
CRISTINEL FÂNTÂNEANU – secretar de redacție
ADINA BOGDAN – membru
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU – membru
ILIE LASCU – membru
CRISTIAN TITUS FLORESCU – membru
ANCA TIMOFAN – membru

Adresa de corespondență:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

redactie@revista-apulum.ro

© 2025 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LXII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXXV

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor

Materialele nepublicate nu se restituie autorilor

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

BERECKI SÁNDOR, Aurel Rustoiu la a 60-a aniversare/ Aurel Rustoiu on the 60th Anniversary.....	IX
--	----

STUDII ȘI ARTICOLE – *STUDIES AND ARTICLES*

ARHEOLOGIE & ANTROPOLOGIE

ARCHAEOLOGY & ANTHROPOLOGY

MIHAELA-MARIA BARBU, Locuirea eneolitică de la Mintia – <i>Gerhat</i> în lumina analizei materialului litic cioplit <i>The Eneolithic Settlement at Mintia – Gerhat in the Light of the Analysis of the Chipped Stone Material</i>	1
COLIN P. QUINN, HORIA ION CIUGUDEAN, New Bronze Age Wagon Models from the Wietenberg Culture <i>Noi modele de care din epoca bronzului aparținând culturii Wietenberg</i>	45
CAROL KACSÓ, Descoperiri de metale din epoca bronzului în Depresiunea Baia Mare (I.) <i>Bronze Age Metal Discoveries in Baia Mare Depression (I.)</i>	63
ILIE LASCU, Depozitul de bronzuri Rimetea III <i>The Bronze Hoard from Rimetea III</i>	99
GABRIEL MIRCEA TALMAȚCHI, MIHAI IONESCU, Dincolo de relațiile economice și comerciale. Noi descoperiri specifice circulației și prezenței monetare la Callatis și în <i>chora</i> adiacentă <i>Beyond Economic and Commercial Relations. New Discoveries Specific to the Circulation and Presence of Monetary Value at Callatis and in the Adjacent Chora</i>	113
AUREL RUSTOIU, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, Femei călătoare. O fibulă de tip Orlea-Maglavit de la Cisteiu de Mureș (oraș Ocna Mureș, jud. Alba) <i>Wandering Women. A Brooch of the Orlea-Maglavit Type from</i>	

	<i>Cisteiu de Mureș (Ocna Mureș. Alba County)</i>	135
EMILIAN BOTA, Necropola tumulară de la Cașolț. Un pumnal curb de tip <i>sica</i> redescoperit		
	<i>Burial Mound from Cașolț. A Rediscovered Sica Curved Dagger..</i>	155
MARIAM SLIMOUN, Les élites palmyréniennes en Dacie romaine: entre statut militaire et intégration provinciale		
	<i>Elitele palmyriene în Dacia romană: între statutul militar și integrarea provincială</i>	173
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, O statueta din bronz a lui Apollo recent descoperită la Ocna Mureș		
	<i>A Bronze Statuette of Apollo Recently Discovered in Ocna Mureș.</i>	201
MARINA MUSTEAȚĂ, GABRIEL DAN BALTEȘ, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, CRISTINEL FÂNTÂNEANU, Rescue Archaeological Excavations in Alba Iulia: New Roman Graves Discovered at “Profi” and “Republicii Boulevard” Sites (2023)		
	<i>Cercetări arheologice preventive la Alba Iulia: noi morminte romane descoperite în siturile de la “Profi” și “Bulevardul Republicii” (2023).....</i>	209
OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, Noi monede descoperite în necropola romană de la Apulum Dealul Furcilor – „Podei” (campaniile anilor 2017-2024). Câteva considerații cu privire la depunerea monedelor în complexele funerare		
	<i>New Coins Discovered in the Roman Necropolis from Apulum Dealul Furcilor – “Podei” (Campaigns of 2017-2024). Some Considerations on Coin Depositions in Funerary Features</i>	241
GABRIEL CUSTUREA, Un tezaur dobrogean din secolul al XVII-lea		
	<i>A Dobrujan Hoard from the 17th Century</i>	309

ARHEOZOOLOGIE

ARCHAEOZOOLOGY

ALEXANDRA-PAULA SICOE, MIHAI GLIGOR, MARGARETA-SIMINA STANC, Utilizarea resurselor animale de către comunitățile eneolitice: analiza resturilor faunistice provenite dintr-un complex Foeni din situl Alba Iulia - Lumea Nouă	
---	--

	<i>Exploitation of Animal Resources in Eneolithic Communities: Analysis of Faunal Remains from a Foeni Feature at the Alba Iulia - Lumea Nouă Site</i>	317
ELIZA-IOANA CREȚU, LUMINIȚA BEJENARU, IOAN BEJINARIU, MARCELA IFRIM, MARGARETA-SIMINA STANC, Resurse animale și practici de gestionare a acestora în așezarea din epoca bronzului târziu de la Recea - Valea Sulduba (Județul Sălaj): date arheologice și arheozoologice <i>Animal Resources and Their Management Practices in the Late Bronze Age Settlement of Recea - Valea Sulduba (Sălaj County): Archaeological and Archaeozoological Data</i>		349

VARIA

DAN ANGHEL, O perspectivă asupra reparării, modificării și reutilizării vaselor ceramice <i>An Insight on Repairing, Modification and Reusing of Pottery</i>		363
--	--	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

RADU OTA, <i>Roman Dacia and the Roman Army. Papers Dedicated to Liviu Petculescu on the Occasion of His 75th Birthday</i> , Constantin Augustus Bărbulescu (ed.), editura Mega, Cluj-Napoca, 2023, 235 de pagini, 74 de planșe și figuri		407
VASILE MOGA, Mihai Bărbulescu, <i>Istoria arheologiei din România</i> , Civilizația românească nr. 33, editura Academiei Române, București, 2022, 490 de pagini.....		413
RADU OTA, Yann Le Bohec, <i>Războiul în lumea romană 58 a.Chr.-235 p.Chr.</i> , editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 348 de pagini, 14 figuri (trad. Cosmin Mihail Coatu).....		417

CRONICA PUBLICAȚIILOR

THE CHRONICLE OF THE PUBLICATIONS

GEORGE BOUNEGRU, Cronica publicațiilor membrilor Secției Arheologie, apărute în anul 2024.....	423
SIDONIA PETRONELA OLEA, Cronica publicațiilor membrilor compartimentelor Restaurare Ceramică – Metal – Textile și Restaurare Piatră din cadrul Centrului Național de Conservare – Restaurare Carte Veche Alba Iulia, apărute în anul 2024.....	429

NECROLOG

OBITUARY

SABIN ADRIAN LUCA, Gheorghe Corneliu Lazarovici 13 septembrie 1941 – 3 februarie 2025.....	431
Lista autorilor.....	435

AUREL RUSTOIU LA A 60-A ANIVERSARE

Cu ocazia împlinirii a 60 de ani de către reputatul arheolog dr. habil. **Aurel Rustoiu**, aducem un omagiu sincer unei personalități care a marcat decisiv cercetarea arheologică din România și din spațiul central și est-european.

Format încă dinaintea studenției sub îndrumarea regretatului arheolog Florin Medeț, el și-a desăvârșit pregătirea la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie. Lucrarea sa de doctorat, publicată în 1996 și dedicată metalurgiei bronzului la daci, rămâne un reper internațional, completată exemplar de analiza fibulelor din Dacia preromană, apărută în 1997 și considerată și astăzi un model de analiză tipologică și contextuală.

Cariera sa științifică este legată de Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, unde din 2017 este doctor habilitat și conducător de doctorate, dezvoltând direcții metodologice inovatoare și colective de cercetare performante. Este, de asemenea, profesor asociat la Universitatea de Vest din Timișoara, implicându-se activ în formarea noilor generații de cercetători.

Aurel Rustoiu s-a remarcat și printr-o susținută activitate arheologică de teren. A coordonat cercetări arheologice importante în țară, dintre care cele mai semnificative au fost cele de la Sighișoara - *Wietenberg* și Divici - *Grad*, dar și în străinătate, la Solotvino și Bila Ţerkova, în Ucraina Transcarpatică. În prezent coordonează proiecte de cercetare arheologică sistematică în colaborare cu Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, de la cimitirele din epoca fierului de la Sâncraia - *Darvas* și la cetățile dacice de la Cugir și Căpâlna. A fost membru, coordonator și mentor în numeroase proiecte de cercetare și granturi naționale și internaționale, construind punți durabile între instituții, generații, echipe și școli arheologice.

Este autor a 12 cărți, editor al mai multor volume de studii și semnată a peste 150 de articole, studii și note științifice, multe dintre ele publicate în reviste de prestigiu internațional. Studiile sale despre comunitățile dacice, celtice și nord-tracice rămân repere indispensabile pentru oricine abordează problematica interacțiunilor etno-culturale din prima epocă a fierului și până la Roma imperială. Prin publicațiile sale, Aurel Rustoiu a contribuit decisiv la reînnoirea metodologică a disciplinei și la afirmarea arheologiei românești în dialogul științific european. De-a lungul carierei editoriale și științifice a colaborat cu numeroși cercetători din țară și străinătate, între care Mariana E. Egri, Iosif Vasile Ferencz, Sándor Berecki, Andreea M. Drăgan, Andrei V. Georgescu, Adrian C. Căsălean, Gabriel T. Rustoiu, Valeriu Sîrbu, J. Vincent S. Megaw, Matthew M. McCarty, Călin Cosma, Gelu Florea, Horea D. Pop, Adrian Ursuțiu, Gabriela Gheorghiu, Valentin Vasiliev, Eduard A. Balaguri, Ioan Andrițoiu, Ion Horațiu Crișan, Marian Gumă, Vasile Moga, Corneliu Gaiu, Caius Săcărin, Alexandru Szentmiklósi, Eduard M. Nemeth, Alexandru Gudea, Dumitru Gh. Tamba, Emilian Teleagă, Cristian I. Popa, Cristinel Plantos, Gabriel D. Balteș, Alexandra Comșa, Mathilda Takács, Florin Gogâltan, Sorin Cociș, Constantin Inel, Valentin Cetean, Gabriel Crăciunescu, Corina Turc și Claudiu Lisovski-Cheleşanu.

Aurel Rustoiu a participat la numeroase conferințe și simpozioane internaționale, printre care cele mai importante ar fi cele de la Roma, Italia (2008); Heidelberg, Germania (2009); Cambridge, UK (2011, 2015); Carnuntum, Austria (2012); Rzeszów, Polonia (2012); Pilsen, Cehia (2013); Sofia, Bulgaria (2013); Manching, Germania (2014); Istanbul, Turcia (2014); Barcelona, Spania (2018); Praga, Cehia (2018); Chișinău, Republica Moldova (2018); Stará Lesná, Slovacia (2019); King's College London, UK (2019), Mikulov, Cehia (2022); Budapesta, Ungaria (2022); Jičín, Cehia (2023); Žilina, Slovacia (2024); Zlín, Cehia (2025).

Este membru în consiliul științific al Muzeului Național Brukenthal din Sibiu, Muzeului Banatului din Timișoara și Muzeului Satului Bănățean Timișoara, și a fost, de asemenea, implicat activ în consilii și comisii naționale precum CNATDCU sau Comisia Națională de Arheologie, contribuind prin experiență, echilibru și autoritate profesională la definirea standardelor în cercetare și patrimoniu. Din 2019 este membru de onoare al Institutului Național de Arheologie cu Muzeu al Academiei Bulgare de Științe, în semn de recunoaștere a contribuției sale la dezvoltarea arheologiei în Bulgaria, iar în același an a fost distins și cu Premiul George Barițiu al Academiei Române.

Prin deschidere interdisciplinară, cultură vastă și eleganță intelectuală, Aurel Rustoiu a creat o școală de gândire recunoscută pentru acuratețe, creativitate și spirit critic. În același timp, a avut curajul intelectual de a ieși din tiparele metodologice convenționale, promovând o arheologie autentică, atentă

la identități, mobilități, cauzalitatea mișcărilor de populații și dinamica interacțiunilor culturale. Această deschidere conceptuală a stimulat reflecția critică și a oferit disciplinei repere moderne de interpretare.

Aurel Rustoiu a organizat conferințe și workshop-uri la Cluj-Napoca, Alba Iulia și, mai recent, la Timișoara, contribuind la dinamizarea dialogului științific internațional. De asemenea, este activ în promovarea patrimoniului arheologic prin prezentări de popularizare și contribuții la volume destinate publicului cultivat mai larg, aducând rezultatele cercetării arheologice mai aproape de comunitate.

Un capitol aparte al activității sale îl reprezintă mentoratul. Generații întregi de arheologi – de la cercetători tineri aflați la început de drum până la specialiști astăzi deplin afirmați – îi datorează nu doar îndrumare științifică, ci și încredere, generozitate intelectuală și sprijin uman. Aurel Rustoiu nu a cultivat niciodată cunoașterea ca pe un bun rezervat, ci a împărtășit constant idei, metode și resurse, încurajând dialogul, creativitatea și autonomia profesională.

Mai puțin cunoscut în afara cercului apropiat, dar revelator pentru latura sa reflexivă și ludică, este volumul de poezii *Dadaism versus blablaism. Poezii de carantină (2020)*, care îi dezvăluie umorul subtil, sensibilitatea și apetitul pentru jocul conceptual, adăugând o notă surprinzătoare și fermecătoare profilului său intelectual.

La aniversarea celor șase decenii de viață, îi adresăm cele mai calde felicitări, cu recunoștință pentru contribuțiile sale excepționale și cu admirație pentru energia cercetătoare pe care o întruchipează. Îi dorim sănătate, putere de creație și ani mulți de cercetare rodnică, convinși că munca sa va continua să inspire generații viitoare de arheologi.

La mulți ani, cu prețuire și respect!

BERECKI Sándor

AUREL RUSTOIU ON THE 60TH ANNIVERSARY

On the occasion of the 60th birthday of distinguished archaeologist Dr. Aurel Rustoiu, we pay sincere tribute to a personality who has had decisive impact on archaeological research in Romania and Central and Eastern Europe.

Mentored even before his university years by the late archaeologist Florin Medeleț, he completed his graduate studies at Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca, in the Faculty of History and Philosophy. His doctoral thesis, published in 1996 and dedicated to Dacian bronze metallurgy, remains an international milestone, complemented by his exemplary analysis of fibulae from pre-Roman Dacia, published in 1997 and still considered a model today of typological and contextual analysis.

His scientific career is closely linked to the Institute of Archaeology and Art History in Cluj-Napoca, where he has been a habilitated doctor and PhD supervisor since 2017, developing innovative methodological approaches and high-performing research teams. He is also an associate professor at the West University of Timișoara, where he is actively involved in training new generations of researchers.

Aurel Rustoiu also has a distinguished record of archaeological fieldwork. He has coordinated important archaeological research in Romania, most notably the excavations at Sighișoara - *Wietenberg* and Divici - *Grad*, as well as abroad, at Solotvino and Bila Tserkva in Transcarpathian Ukraine. He currently leads systematic archaeological research projects in collaboration with the National Museum of the Union in Alba Iulia, at the Iron Age cemeteries in Sâncrai - *Darvas* and the Dacian fortresses in Cugir and Căpâlna. He has been a member, coordinator, and mentor in numerous research projects and national

and international grants, building lasting bridges between institutions, generations, teams, and archaeological schools.

He is the author of 12 books, editor of several volumes, and author of over 150 articles, studies, and scholarly notes, many of which have been published in prestigious international journals. His studies on the Dacian, Celtic, and North Thracian communities remain indispensable references for anyone addressing the issue of ethno-cultural interactions from the Early Iron Age to the Roman Empire. Through his publications, Aurel Rustoiu has made a decisive contribution to the methodological renewal of the discipline and to the affirmation of Romanian archaeology in European academic debate. Throughout his editorial and scientific career, he has collaborated with numerous researchers from Romania and abroad, including Mariana E. Egri, Iosif Vasile Ferencz, and Sándor Berecki, Andreea M. Drăgan, Andrei V. Georgescu, Adrian C. Căsălean, Gabriel T. Rustoiu, Valeriu Sîrbu, J. Vincent S. Megaw, Matthew M. McCarty, Călin Cosma, Gelu Florea, Horea D. Pop, Adrian Ursuțiu, Gabriela Gheorghiu, Valentin Vasiliev, Eduard A. Balaguri, Ioan Andrițoiu, Ion Horațiu Crișan, Marian Gumă, Vasile Moga, Corneliu Gaiu, Caius Săcărin, Alexandru Szentmiklósi, Eduard M. Nemeth, Alexandru Gudea, Dumitru Gh. Tamba, Emilian Teleagă, Cristian I. Popa, Cristinel Plantos, Gabriel D. Balteș, Alexandra Comșa, Mathilda Takács, Florin Gogâltan, Sorin Cociș, Constantin Inel, Valentin Cetean, Gabriel Crăciunescu, Corina Turc, Roxana Grindean, Ioan Tanțău and Claudiu Lisovski-Cheleşanu.

Aurel Rustoiu has attended numerous international conferences and symposia, among the most important being those in Rome, Italy (2008); Heidelberg, Germany (2009); Cambridge, UK (2011, 2015); Carnuntum, Austria (2012); Rzeszów, Poland (2012); Pilsen, Czech Republic (2013); Sofia, Bulgaria (2013); Manching, Germany (2014); Istanbul, Turkey (2014); Barcelona, Spain (2018); Prague, Czech Republic (2018); Chișinău, Republic of Moldova (2018); Stará Lesná, Slovakia (2019); King's College London, UK (2019); Mikulov, Czech Republic (2022); Budapest, Hungary (2022); Jičín, Czech Republic (2023); Žilina, Slovakia (2024); Zlín, Czech Republic (2025).

He is a member of the scientific councils of the Brukenthal National Museum in Sibiu, the Banat Museum in Timișoara, and the Banat Village Museum in Timișoara, and has also been actively involved in national councils and commissions such as CNATDCU and the National Commission for Archaeology, contributing his experience, balance, and professional authority to defining standards in research and heritage. Since 2019, he has been an honorary member of the National Archaeological Institute with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, in recognition of his contribution to the development of archaeology in Bulgaria; that same year, he was awarded the George Barițiu Prize by the Romanian Academy.

Through his interdisciplinary approach, wide-ranging culture, and intellectual elegance, Aurel Rustoiu has forged a scholarly profile recognized for its accuracy, creativity, and critical spirit. At the same time, he has shown the intellectual courage to move beyond conventional methodological patterns, promoting an authentic archaeology attentive to identity, mobility, the causes of population movements, and the dynamics of cultural interaction. This conceptual openness has stimulated critical reflection and provided the discipline with modern interpretative landmarks.

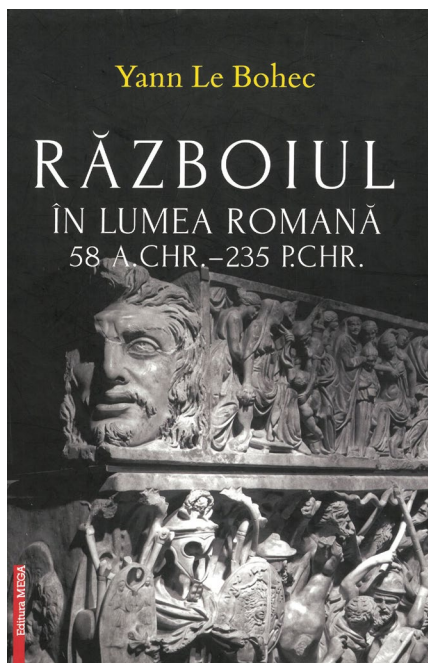
Aurel Rustoiu has organized conferences and workshops in Cluj-Napoca, Alba Iulia, and, more recently, in Timișoara, contributing to the international scientific dialogue. He is also active in promoting archaeological heritage through public lectures and written contributions to volumes aimed at a wider educated audience, bringing the results of archaeological research closer to the community.

A particular aspect of his professional activity is mentoring. Generations of archaeologists, from young researchers at the beginning of their careers to fully established specialists, owe him not only scientific guidance, but also his confidence, intellectual generosity, and human support. Aurel Rustoiu has never treated knowledge as a guarded asset; he has consistently shared ideas, methods, and resources, encouraging dialogue, creativity, and professional autonomy.

Less well known beyond his immediate circle, but illustrative of his reflective and ludic side, is the poetry volume *Dadaism versus blablaism. Poezii de carantină* (2020), which reveals his subtle humour, sensitivity and an appetite for conceptual play, adding a surprising and charming note to his intellectual profile.

On the occasion of his sixtieth birthday, we salute him with warmest congratulations, with gratitude for his exceptional contributions and with admiration for the research energy he embodies. We wish him good health, creative strength, and many years of productive research, confident that his work will continue to inspire future generations of archaeologists. Happy birthday, with esteem and respect!

BERECKI Sándor

Yann Le Bohec, *Războiul în lumea romană 58 a.Chr.-235 p.Chr.*, editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 348 de pagini, 14 figuri (trad. Cosmin Mihail Coatu).

Radu OTA
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Lucrarea este semnată de unul dintre cei mari profesori de istorie romană din Europa. În același timp este printre cei mai buni cunoscători ai armatei cezarilor și un rafinat arheolog al Africii romane. A predat la universități franceze de prestigiu cum ar fi Paris IV Sorbonne și Lyon III.

Cartea este structurată în cinci capitole la care se adaugă un *Cuvânt înainte*, o *Prefață*, *Lista ilustrațiilor*, un

Prolog, un *Epilog*, *Abrevieri bibliografice* și un *Index*.

Cuvântul înainte este semnat de Ioan Piso, reputat profesor și epigrafist al Universității „Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca. Domnia sa realizează o prezentare a carierei autorului francez și încearcă să explice de ce este atât de importantă această carte despre armata romană, care, atunci când nu a fost angrenată în vreun război, avea un rol decisiv în implementarea civilizației romane sub toate aspectele sale.

În *Prefață* autorul ne arată modul în care o serie de intelectuali români, unii aflați în exil (amintește de Eugen Ionescu, celebrul dramaturg), au fost primiți în cercurile savante ale Franței. Amintește de relațiile profesionale avute cu Constantin C. Petolescu și Ioan Piso, schimburile de idei, congresele la care au participat. Pentru autor traducerea acestei cărți în limba română este un omagiu adus colegilor români care și-au adus aportul la cunoașterea armatei romane. De asemenea ne face o scurtă introducere cu privire la unele concepte care țin de înțelegerea acesteia ca instituție, dar mai ales ca instrument de război.

În *Prolog* autorul ne introduce în studiul armatei romane, explicându-ne modul în care se face cercetarea. Realizează un excurs asupra surselor antice care relatează despre știința războiului și conflictele militare. Sunt amintite *Iliada* lui Homer, pe care autorul o consideră un veritabil manual de istorie militară, primul dintre acestea. În opinia sa arta războiului este creația lui Xenofon, celebru comandant și autor grec. De asemenea sunt amintiți grecii

Tucidide și Polibiu, ultimul transmițând informații importante despre armata Republicii romane. Urmează Titus Livius și Salustius, iar apoi Caesar, care a scris cele mai importante manuale (*De Bello Gallico*, *De Bello Civili*) despre știința războiului din literatura latină. Informații prețioase despre armata romană și războaie le găsim la aristocratul evreu Flavius Iosephus, devenit cetățean roman după ce luptase în prealabil împotriva Romei. Este vorba despre cunoscuta lucrare *Războiul Evreilor*. Date prețioase despre antrenamente le găsim la istoricul Arrian și în cele două discursuri ale împăratului Hadrian păstrate pe o inscripție din Lambaesis, Africa proconsularis. Despre tactica de luptă aflăm tot de la Arrian. Un autor care a descris mai ales castele de marș a fost Hyginus. Un autor târziu, de la sfârșitul sec. IV, care a descris armata Imperiului târziu, a fost Vegetius.

Un aspect important pe care autorul îl ia în calcul este dat de studierea atentă a surselor dreptului roman: textele lui Gaius (sec. II p.Chr.), Papinian (sfârșitul sec. II – începutul sec. III p.Chr.) și celebrele coduri de legi *Codexul Teodosian*, *Corpus Iuris civilis* (*Codul lui Iustinian*, *Digestae*, *Institutiones Justiniani*, *Novelles*). Autorul atrage atenția asupra importanței epigrafiei în studierea armatei romane, amintind de diplomele militare din bronz, tăblițele de lemn de la Vindolanda (Britannia) și stelele funerare. De asemenea papirusurile descoperite în Egipt sunt surse importante privitoare la viața cotidiană a soldaților.

Autorul dezvăluie rolul crucial al arheologiei în cercetarea tuturor aspectelor care țin de armata romană. Astfel au fost dezvelite numeroase caste și sisteme de fortificații, dar și așezări civile dezvoltate în jurul castrelor (*canabae*, *vici militares*), iar materialul arheologic recuperat din acestea este impresionant (piese de echipament militar, diplome militare șamd). În acest *Prolog* autorul pune în discuție două domenii de cercetare, și anume știința războiului și știința luptei, făcând paralele cu scrierile unor autori ai Renașterii sau epocii Moderne, mergând până la Primul Război Mondial (mareșalul Ludendorff care a inventat noțiunea de *război total*).

În primul capitol, *Armata ca instituție*, ne relatează informații despre unitățile de luptă ale armatei, garnizoana Romei, trupele de frontieră, flotă, ierarhia cu toate gradele militare, unitățile de poliție, administrație și justiție, rolul soldaților în societatea provincială și felul cum se realiza recrutarea. Relatează câteva cuvinte despre garnizoana Romei, care cuprindea cohortele pretoriene, trupe de elită care asigurau paza împăratului. Același prefect al pretoriului comanda începând cu sec. II p.Chr. și cele trei cohorte urbane (*urbaniciani*), care îndeplineau rolul de poliție urbană. Apoi urmau cohortele de *vigiles*, un fel de pompieri care se ocupau și cu păstrarea ordinii pe timpul nopții. Toate efectivele Romei numărau cam 10000 de soldați, fără cohortele de *vigiles*.

O altă componentă a armatei romane, cea mai importantă și numeroasă, este cea a trupelor de frontieră, unde erau încartiruite legiunile și trupele auxiliare. Realizează o descriere a legiunii, trupă de elită a infanteriei, care pe timp de pace număra 4000 de soldați, iar pe timp de război 6000. Explică modul în care erau dispuse legiunile în provinciile de graniță și care era diferența între o provincie care avea trei legiuni față de cele care dețineau una singură. Aduce în discuție și organizarea flotelor, în funcție de importanța lor. Cele imperiale erau acostate la Misenum, în golful Neapolis și la Ravenna, în Adriatică. Existau și flote provinciale cum ar fi cele din Britannia, Moesia sau Egipt. Explică ierarhia din legiuni și trupele auxiliare, cu fiecare grad de ofițer superior sau ofițer inferior, apoi modul cum se făcea recrutarea. Merită menționate câteva condiții pe care un recrut trebuia să le îndeplinească: să declare dacă este cetățean sau pelerin, dacă practica o ocupație care era considerată infamantă, trebuia să știe să citească și să scrie. Mai bine spus era important ca recrutul să îndeplinească criteriile care țin de moralitate și de o minimă pregătire intelectuală. De asemenea oferă informații despre logistica armatei romane care cuprindea instalații de producere și reparație a armamentului și un aparat de geniu (*architectus, mensor, agrimensor, librator*), serviciile medicale (medicul – *medicus*, farmacistul – *capsarius*, spitalul - *valetudinarium*); despre serviciile administrative din cadrul fiecărei trupe: arhiviști (*commentariensis*), notar (*notarius*), contabil (*tabularius*), casier (*arkarius*) etc.

În capitolul al doilea, *Mediul de război*, autorul vorbește despre cauzele care au determinat conflictele militare, inamicii, legătura dintre domeniul religios și război, implicațiile juridice care țineau de mediul militar și rolul armatei în dezvoltarea societății. Este un capitol complex în care autorul realizează un excurs asupra tuturor tipurilor de războaie în care romanii au fost implicați, că este vorba despre cele de agresiune sau cele de apărare, dar și războaiele civile.

Încearcă să facă unele analize care țineau de psihologia societății romane, care implica și îndeplinirea unor ritualuri religioase. Ia în considerare și analizele filozofice ale textelor antice care se refereau la domeniul militar (Cicero, Marcus Aurelius). Expune câteva reflecții despre anumiți inamici cu care s-a confruntat Roma de-a lungul timpului. Aflăm câteva informații interesante de bază cu privire la conflicte sau la mediul militar: campania militară începea oficial la 1 martie, dar în realitate din luna iulie, încheindu-se de obicei la mijlocul lunii septembrie; orice campanie începea și se încheia prin îndeplinirea strictă a unor ritualuri religioase; sezonul naval dura între 10 martie și 11 noiembrie; despre modul în care erau plătiți soldații; despre construcțiile de utilitate publică realizate de soldați (nu este de acord cu folosirea denumirii de „*drumuri militare*”).

În capitolul al treilea denumit *Înainte de luptă*, se prezintă modul în care soldații interacționau cu așezările de tip *canabae/vici militares* sau orașe, despre disciplină, dar și actele de indisciplină, despre tipurile de echipament militar. Este o descriere a armatei romane în tot ansamblul său, a castrelor de legiune și de trupe auxiliare, a diverselor posturi de pază a drumurilor și frontierelor. Foarte interesantă este explicația cu privire la evoluția echipamentului militar, atât a celui ofensiv cât și defensiv. Sunt detaliate activitățile din interiorul fortificației, dar și cele din exteriorul taberei. Septimius Severus, al doilea mare reformator al armatei în opinia autorului, a permis soldaților să petreacă o noapte cu concubinele/soțiile lor în afara taberei. De asemenea le-a permis să se căsătorească oficial încă din timpul serviciului militar.

Autorul creează conceptul care explică legătura *gladius – pilum* (spadă – suliță), care a asigurat ofensiva de mare succes a statului roman. Acesta a fost înlocuit după mijlocul sec. II p.Chr. de cuplul *spatha – hasta* (spadă – lance). De asemenea oferă explicații asupra logisticii, trupelor de geniu, serviciilor medicale, despre modul în care se antrenau soldații și serviciile de informații militare.

Pagini foarte interesante sunt dedicate diplomației romane, felului în care negociau, dar și modul cum se comporta o armată în timpul unei campanii. Și nu era recomandabil să fii prezent în calea de înaintare a acesteia pentru că soldații distrugeau tot ceea ce găseau în cale. La fel se comporta orice armată a epocii. Tratatetele se întocmeau în două exemplare, nu erau niciodată semnate, iar respectarea lor se baza pe un jurământ adresat zeilor. Pentru noi pare hilar acest aspect, dar în Antichitate jurămintele făcute divinităților aveau o valoare sacră, nerespectarea lor constituind un sacrilegiu.

Al patrulea capitol este consacrat tacticilor și tehnicilor de luptă folosite de comandanții romani. Sunt aduse în discuție dispunerea în luptă a trupelor, tehnicile de asediu folosite, modul cum fortificau orașele sau cum edificau taberele militare. Folosește conceptul de *trilogie* pentru a explica elementele de bază care compuneau sistemul defensiv al unei fortificații: *fosa* (șanț) – *agger* (val de pământ) – *vallum* (palisadă de lemn sau zid de piatră); despre tehnica ofensivă de asediu (oferă exemple precum asediul Alesiei de către Iulius Caesar și cel al orașului Jotapata de către Vespasian); despre luptele navale și războiul de gherilă. Armata romană a excelat prin organizarea infanteriei, mai ales a celei grele, reprezentată de legiuni. Cavaleria nu a avut un rol însemnat în desfășurarea unei lupte sau în rezultatul unui război. Autorul realizează o împărțire a tipurilor de operațiuni militare, în funcție de amploarea lor în timp: cea mai scurtă era *bătălia*, care se desfășura de obicei în jumătate de zi, apoi *campania*, care se întindea pe un anotimp și *războiul*, care dura câțiva ani.

Al cincilea capitol este dedicat politicii de strategie a statului roman. Autorul discută felul cum se organiza un război, în funcție de tipul de adversar,

apoi despre crearea frontierelor fortificate acolo unde era necesar („*zidul Diavolului*” din Germania, zidul lui Hadrian și cel al lui Antoninus Pius din Britannia), despre felul cum se apărau provinciile de graniță; aduce în discuție câteva conflicte militare în care arată diverse slăbiciuni ale armatei (dezastrul de la Pădurea Teutoburgică, eșecul campaniei lui Traian în războiul cu parții – un strateg mediocru în opinia profesorului); consecințele cuceririlor; nu în ultimul rând despre vocabularul terminologiei referitoare la granițele militare și civile (autorul remarcă, într-un stil plin de umor, că dacă Traian ar fi fost întrebat despre starea *limes*-ului ar fi fost pus în reală dificultate deoarece acest termen nu era uzitat la denumirea frontierelor); despre rolul flotelor imperiale de la Misenum și Ravenna; despre legislația lui Septimius Severus, considerat al doilea mare reformator al armatei după Octavian Augustus.

Epilogul reprezintă concluziile autorului cu referire la subiectul tratat. Reia explicațiile despre modalitățile în care erau duse războaiele și cauzele care au determinat apariția acestora. Vorbește amănunțit despre puterea și slăbiciunile armatei romane. Nu în ultimul rând explică motivele care au dus la scăderea forței combative a soldaților și la dereglajele din comandamentele armatei. În opinia autorului forța de luptă a scăzut datorită cererilor salariale tot mai mari și aberante, care au produs, în timp, o inflație galopantă, aspect care a determinat recrutarea unor soldați tot mai slab pregătiți. Mai mult, scoaterea din comandamentul trupelor a membrilor ordinului senatorial, care avea cei mai educați oameni, a contat decisiv în luarea unor decizii profund neinspirate.

Toate aceste cauze, inflația (inamicul invizibil) și comandamentul neinstruit, la care s-a adăugat în opinia mea corupția endemică, au dus la o criză profundă a sistemului statal roman și distrugerea din interior a armatei romane. Astfel aceste realități au determinat, dezintegrarea interioară a sistemului public și căderea treptată dar sigură a Imperiului de Apus, începând cu primele decenii ale sec. V¹.

Traducerea acestei lucrări în limba română este un fapt binevenit, deoarece era necesară o asemenea sinteză care încearcă să abordeze problemele care țin de domeniul militar roman, la care se adaugă analize pertinente privitoare la tactică, strategie și diplomație. Această carte se adresează și publicului iubitor de istorie, care este interesat să afle explicații amănunțite, într-un limbaj accesibil, despre dezvoltarea armatei romane, strategia de război, diplomația și rolul factorului militar în dezvoltarea societății.

¹ Ceea ce s-a întâmplat în anul 476, când Romulus Augustulus a fost detronat, Imperiul de Apus nu mai funcționa ca un stat de forță, detronarea sa fiind efectiv un act prin care s-a stabilit că însemnele imperiale pot fi trimise la Constantinopol împăratului Zenon. Este doar o dată simbolică în cronologia romană pentru că ultimii împărați nu au mai deținut niciun fel de autoritate asupra teritoriilor pe care doar formal le mai stăpâneau.

